

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 22 (2022), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2022

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je vpisan v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije, je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

BOŽO REPE: Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih.....	305
<i>Slovenian-Serbian Conflicts in the 1980s</i>	
ŽARKO LAZAREVIČ in MARTA RENDLA: Gospodarska ozadja jugoslovanske krize osemdesetih let 20. stoletja.....	343
<i>Economic Backgrounds to the Yugoslav Crisis of the 1980s</i>	
TAMARA GRIESSER-PEČAR: Nadškof Alojzij Šuštar in Katoliška cerkev v Sloveniji v osemdesetih letih in v procesu osamosvajanja.....	371
<i>Archbishop Alojzij Šuštar and the Catholic Church in Slovenia in the 1980s and in the Process of Independence</i>	
ALEŠ GABRIČ: Slovenska matica in osamosvajanje Slovenije	405
<i>Slovenska Matica and Slovenia's Path to Independence</i>	
JURE GAŠPARIČ in TJAJA KONOVŠEK: Transformacija političnega sistema: od trodomne skupščine Socialistične republike Slovenije do Državnega zbora in Državnega sveta Republike Slovenije.....	431
<i>Transformation of Political System: From the Socialist Tricameral Assembly of the Socialist Republic of Slovenia to the National Assembly and the National Council of the Republic of Slovenia</i>	
JANEZ OSOJNIK: Predlog Socialistične stranke Slovenije oktobra 1990 za izvedbo plebiscita o samostojnosti Republike Slovenije in odzivi nanj v Sloveniji	463
<i>The October 1990 Initiative of the Socialist Party of Slovenia to Hold a Plebiscite on the Independence of the Republic of Slovenia and Reactions to It in Slovenia</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

TOMAŽ KLADNIK: Maribor in nastanek oboroženih sil samostojne in demokratične Slovenije	503
<i>Maribor and the Creation of the Armed Forces</i> <i>of Independent and Democratic Slovenia</i>	
JELKA PIŠKURIČ: Vsakdanje življenje Slovencev ob koncu osemdesetih let	547
<i>Everyday Life of Slovenians at the End of the 1980s</i>	
DARJA KEREK: Slovenska družba v vrtincu kulturnih sprememb, novih trendov in tehnologij v 80. in 90. letih.....	583
<i>Slovenian Society in a Maelstrom of Cultural Change,</i> <i>New Trends and Technologies in the 1980s and 1990s</i>	

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	611
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	619
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2022-09

Gospodarska ozadja jugoslovanske krize osemdesetih let 20. stoletja

Žarko Lazarević

Dr., redni profesor, znanstveni svetnik
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: zarko.lazarevic@inz.si

Marta Rendla

Dr.
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: marta.rendla@inz.si

Izvleček:

Članek obravnava gospodarska ozadja jugoslovanske krize v osemdesetih letih 20. stoletja. Članek je razdeljen na pet sklopov, v katerih obravnavava različne plati gospodarske in socialne krize: vztrajno naraščajočo inflacijo, ki je pred razpadom jugoslovanske države prešla v hiperinflacijo; dolžniško krizo in oris njenega razreševanja z opozorili na problematiko gospodarske rasti in povezave z inflacijo; usihanje ideološke rigidnosti na primeru tujih vlaganj, negotovosti in premisleki o prihodnji politični in gospodarski ureditvi države in življenjsko raven prebivalstva v zadnjem desetletju obstoja jugoslovanske države. Dejavniki oblikovanja življenjske ravni, razmerje med življenjskimi stroški in osebnimi prejemki oziroma kupna moč, so se po več desetletnem izboljševanju začeli močno poslabševati.

Ključne besede:

Jugoslavija, Slovenija, gospodarska kriza, inflacija, dolžniška kriza, življenjska raven, gospodarska zgodovina

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 22 (2022), št. 2, str. 343–370, 54 cit., 4 grafi, 5 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Osemdeseta leta preteklega stoletja, ki jih zaznamuje globoka kriza, nedvomno kažejo, da je šlo za ključno obdobje, ko se je odločala usoda jugoslovanske države. Z začetkom osemdesetih let so se zgostili procesi in dogodki, ki so imeli izvor v prejšnjih desetletjih. Zgostitev je povzročila nastanek nove dinamike, neločljivo sta se prepletla gospodarska kriza in strukture političnega sistema. Odmerjeni prostor članka ne omogoča poglobljene predstavitve političnih in socialnih procesov po letu 1945, prav tako ne specifik komunistične gospodarske ureditve. Premalo je tudi prostora za predstavitev fenomenologije jugoslovanske gospodarske krize, kot presečišča različnih področnih ravni kriznih razmer. Kot vsaka obsežna kriza¹ je tudi jugoslovanska gospodarska kriza kmalu prerasla v kompleksno družbeno, psihološko in sistemsko politično krizo.

Ekonomska zgodovina socialistične Jugoslavije je v mednarodni in domači literaturi dokaj dobro raziskana. Makro procesi in posledice so pritegnile številne raziskovalce. Število del je res veliko, pravzaprav jim težko slediti. Zato opozarjava le na tri najbolj značilne razprave tujih avtorjev, Harolda Lydalla², Susan Woodward³ in John Lampeja.⁴ Od domačih velja izdvojiti Jožeta Prinčiča⁵ in Nevena Boraka.⁶ Namen članka je zato skromen. Želiva opozoriti na nekaj pojavov, ki so dajali ton gospodarski in socialni podobi osemdesetih let. Vsak od njih je imel svoje poteze in značilnosti, vsi skupaj pa so močno prispevali k poglobljanju ekonomske in socialne nestabilnosti. V končnem so obravnavani procesi in pojavi postavljali pod vprašaj upravičenost komunistične gospodarske ali politične ureditve. Na koncu osemdesetih let je bilo glede na notranja razmerja v državi in procese v mednarodnem prostoru bolj ali manj očitno, da le radikalna sprememba družbenega in ekonomskega okolja lahko omogoči izhod iz desetletja kriznih razmer.

Vsaka od obravnavanih tem je zelo kompleksne narave in bi kot taka lahko bila predmet samostojne analize. Članek je zato omejen v svojem hotenju. Na pregleden način sva želela predstaviti dinamiko in medsebojno povezanost procesov, ki so vzajemno iz leta v leto poglobljali gospodarsko in socialno krizo. Globina krize in občutki nemoči so potencirali družbene napetosti in konflik-

¹ Žarko Lazarević, *Plasti prostora in časa. Iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja* (Ljubljana, 2009), str. 244–251.

² Harold Lydall, *Yugoslavia in Crisis* (Oxford, 1989).

³ Susan Woodward, *Socialist unemployment: The political economy of Yugoslavia 1945–1990* (Princeton, 1995).

⁴ John Lampe, *Yugoslavia as a History. Twice there was a country* (Cambridge, 1996).

⁵ Jože Prinčič, *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991* (Ljubljana, 2013).

⁶ Neven Borak, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije* (Ljubljana, 2002) (dalje: Borak, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*).

tnost političnega sistema. Globina in dolgotrajnost krize je povzročila razkroj kohezije na federalni ravni, družbeno kohezijo pa je krhala celo na republiških ravneh. Jugoslovanska ekonomska kriza je potrjevala besede Janeza Evangelista Kreka iz zadnjih desetletij 19. stoletja. Svaril je, da je "kriza v gospodarskem življenju to, kar je revolucija v političnem".⁷ Čeprav je vmes preteklo celo stoletje pa strukturni in dolgoročni učinki niso bili prav nič drugačni.

Članek je razdeljen na pet sklopov, v katerih obravnava različne plati gospodarske in socialne krize osemdesetih let. Najprej je na vrsti obravnava vztrajno naraščajoče inflacije, ki je pred razpadom jugoslovanske države prešla v hiperinflacijo z vsemi razdiralnimi posledicami za gospodarski sistem in življenjsko raven prebivalstva. Zatem sledi predstavitev dolžniške krize in oris njenega razreševanja z opozorili na problematiko gospodarske rasti in poveza-ve z inflacijo. V tretjem sklopu opozarja na usihanje ideološke rigidnosti na primeru tujih vlaganj. Sprostitve omejitev za delovanje tujega kapitala je pomenila tudi napoved opuščanja komunistične gospodarske ureditve. Tudi priznanje, da brez zasebne pobude ni več mogoče utemeljevati dolgoročnega gospodarskega razvoja. Tem dilemam so se pridruževale negotovosti in premisleki o prihodnji politični in gospodarski ureditvi države. Članek zaključuje predstavitev življenjske ravni prebivalstva. Ravno nizka življenjska raven, ki je upadala skozi celotno jugoslovansko krizno desetletje, je najbolj zaznamovala ideološki ter stvarni čas in prostor pred razpadom jugoslovanske države leta 1991.

Zlom hiperinflacije ali Jugoslavije?⁸

Ob koncu leta 1989 je inflacija v Jugoslaviji dosegla neslutene višave. Decembra so na mesečni ravni izmerili 58,8 % rast inflacije oziroma cen na drobno. Že mesečna rast je bila enormna, več kot so druge države namerile v dolgih desetletjih. Celotno več, ekstrapolacija je pokazala, da naj bi inflacija na letni ravni ob taki mesečni rasti dosegla fantastičnih 25.616 %.⁹ To je bilo nekaj, kar je bilo povsem nepredstavljivo in je imelo pogubne posledice tako za konceptualizacijo komunistične ekonomsko-politične ureditve kot tudi za samo idejo jugoslovanske državnosti.

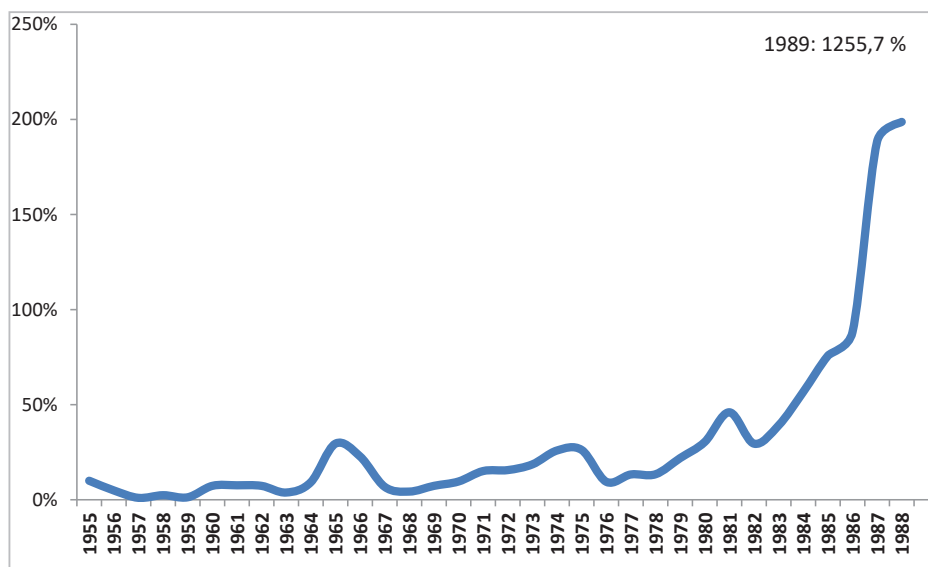
Inflacija je bila redni spremljevalec stvarnosti po drugi svetovni vojni. Pojavila se je z reformami sredi petdesetih let in nato vztrajala vse do konca jugoslovanske države.

⁷ J. Sovran (Janez Krek), *Črne bukve kmečkega stanu* (Ljubljana, 1895), str. 4.

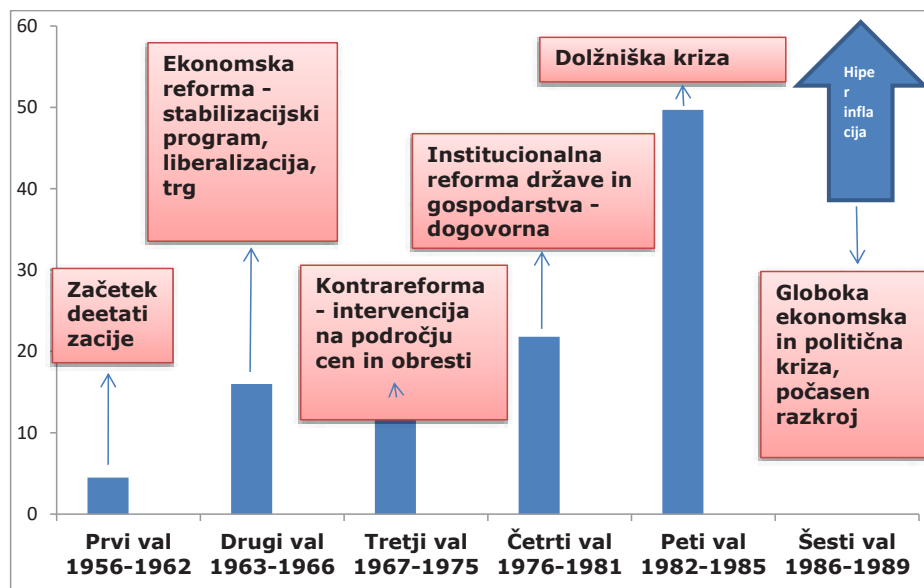
⁸ Drago Buvač, *1990 – slom hiperinflacije ili Jugoslavije* (Zagreb, 1990) (dalje: Buvač, *1990 – slom hiperinflacije ili Jugoslavije*).

⁹ Egon Žižmond, *Specifičnosti inflacije u Jugoslaviji* (Zagreb, 1991), str. 7 (dalje: Žižmond, *Specifičnosti inflacije u Jugoslaviji*).

Graf 1: Letne stopnje inflacije v Jugoslaviji 1955–1989¹⁰

Graf 2: Inflacija in ekonomsko-politični kontekst¹¹

¹⁰ Žižmond, *Specifičnosti inflacije u Jugoslaviji*, str. 180.

¹¹ Korošić, *Inflacija i možnosti njenog suzbijanja*.

Inflacija je imela na dolgi rok tendenco nenehne rasti, zlasti od sedemdesetih let dalje. Inflacija se je gibala v odvisnosti od ekonomskega in družbenega konteksta v posameznem historičnem obdobju,¹² kar je razvidno iz *grafa 2*. Opazna je korelacija med stopnjami inflacije znotraj posameznih valov in ekonomsko-političnimi ukrepi.

Tendenca več desetletnega nenehnega naraščanja inflacije je imela za posledico, da je postala eden od osrednjih gospodarskih in socialnih fenomenov v državi. Vztrajnost inflacije je zaposlovala tako oblikovalce gospodarske in socialne politike kot strokovno javnost, kot naporno dejstvo jo je doživljalo prebivalstvo v vsakdanjem življenju. Za razpravo je najbolj zanimivo obdobje od druge polovice sedemdesetih let naprej. V tem času se je iz mednarodnega okolja inflacija prenašala v jugoslovansko gospodarstvo prek visokih cen nafte in drugih energentov, tehnologije in surovin. V sami državi pa je nastopila obsežna reorganizacija gospodarskega življenja na ideoloških predpostavkah t. i. "dogovorne ekonomije". Na ravni centralnega bančništva so uvedli multi centralni bančni sistem. Poleg osrednje Narodne banke Jugoslavije so ustanovili še republiške centralne banke, ki so skupaj postavljale načela enotne monetarne politike. Poslovnim bankam so utesnili prostor delovanja, bolj naj bi postale "finančni servis podjetij", kar je imelo veliko posledic v gospodarskem življenju. Bolj kot likvidnost je bila v osredju težnja po prelivanju sredstev k socialističnim podjetjem, še zlasti ustanoviteljem. Zgolj v ponazoritev naj omenimo, da so imele obrestne mere v letih 1976 do 1980 trend zniževanja, kajti prevladovalo je stališče, da imajo podjetja preveč stroškov s plačevanjem obresti. Vse to se je dogajalo v okolju sproščene monetarne politike, nekontroliranega zadolževanja doma in v tujini, izjemno velike investicijske dejavnosti, nesmotrnih naložb in velikih likvidnostnih težav.¹³

Hkrati se je z izbruhom jugoslovanske dolžniške krize gospodarsko stanje izdatno poslabševalo. Jugoslavija je bila ujeta v zanko prizadevanj za zagotovitev zunanje likvidnosti pod vplivom Mednarodnega denarnega sklada in bolj želja kot stvarnega ukrepanja pri zaustavljanju inflacije. Namesto izvozne ekspanzije je Jugoslavija, da bi zagotovila mednarodno plačilno sposobnost, vodila restriktivno uvozno politiko. To je terjalo radikalno zmanjšanje in prestrukturiranje vseh oblik domače porabe, da bi večinski del te porabe preusmerili v izvoz. Spodbuda izvoznikom je bila redna depreciacija nacionalne valute. Glede na precejšnjo uvozno odvisnost jugoslovanskega gospodarstva, je taka politika privedla do relativnega in končno proti koncu 80-let tudi do absolutnega upada obsega

¹² Marijan Korošič, *Inflacija i mogućnosti njenog suzbijanja* (Beograd, 1986), str. 23 (dalje: Korošič, *Inflacija i mogućnosti njenog suzbijanja*).

¹³ Žarko Lazarević in Jože Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva* (Ljubljana, 2000), str. 369–392.

proizvodnje.¹⁴ Ker take politike hkrati ni spremljalo tudi zniževanje dohodkov, je inflacija dobivala čedalje večji zagon. V zadnjem jugoslovanskem desetletju tako ločimo dva inflacijska vala. Prva polovica osemdesetih let je bila značilna po visokih rasteh, sredi osemdesetih let se je že približevala 100 %¹⁵. Jugoslovanska inflacija je dobila značaj hiperinflacije v drugi polovici osemdesetih let. Tako je leta 1989 na letni ravni inflacija dosegla 1255,7¹⁶ %. Jugoslovanski krog je bil kmalu sklenjen. V naslednjem letu so se politična in socialna nasprotja v državi zaostрила do te mere, da jih ni bilo mogoče več obvladati. V vsesplošnem kaosu je Jugoslavija po poldrugem desetletju globoke politične in gospodarske krize razpadla.

Jugoslovanski inflacijski mehanizem je deloval tako, da je financiral primanjkljaje podjetij in poslovnih bank in ne primanjkljaje proračuna. Skupaj s širitvijo indeksacije in z delovanjem plačilnega sistema, ki je omogočal mehke proračunske omejitve podjetij in bank, je ta mehanizem v drugi polovici osemdesetih let vodil v hiperinflacijo. Čeprav je mehanizem takega financiranja obstajal že pred izbruhom dolžniške krize, je inflatorne pritiske blažil neto dotok sredstev iz tujine. Z letom 1981 je ta dotok prenehal in se v naslednjem letu spremenil v neto odtok sredstev v tujino. Po letu 1987 je pomemben vzrok inflacije postal tudi primanjkljaj javnega sektorja (državnega proračuna in centralne banke). V času hiperinflacije se je okrepila tudi sposobnost gospodarskih subjektov za prilagajanje inflacijskim spremembam z indeksacijo in na koncu s prehodom v dolarizacijo.¹⁷ Delovanje predstavljenega inflacijskega mehanizma oziroma inflacijo so tolmačili na različne načine, pač v skladu z aktualnimi teorijami inflacije. Tako so jo opredeljevali kot inflacijo povpraševanja (*demand-pull inflation*) ali kot stroškovno inflacijo (*cost-push inflation*) ali inflacijo pričakovanj (anticipirana inflacija). Vendar se nobeden od teh pristopov ni izkazal kot zadosten oziroma dovolj utemeljen, da bi v celoti pojasnil gibanja jugoslovanske inflacije. Na posebnosti jugoslovanskega političnega in ekonomskega sistema, kot vira inflacije, je prvi opozoril beograjski ekonomist Zoran Pjanić. Jugoslovansko inflacijo je opredelil kot sistemsko inflacijo. Se pravi za inflacijo, ki jo je generirala politična in ekonomska ureditev uveljavljena v sedemdesetih letih pod imenom "dogovorna ekonomija".¹⁸

¹⁴ Aleksandar Vacić, *Jugoslavija i Evropa – Uporedna analiza privrednog razvoja Jugoslavije 1971–1987* (Beograd, 1989), str. 196–218.

¹⁵ Korošić, *Inflacija i mogućnosti njenog suzbijanja*, str. 24.

¹⁶ Žižmond, *Specifičnosti inflacije u Jugoslaviji*, str. 7.

¹⁷ Neven Borak, *Denarne reforme* (Ljubljana, 1998), str. 245–247.

¹⁸ Buvač, *Slom hiperinflacije*, str. 12–15.

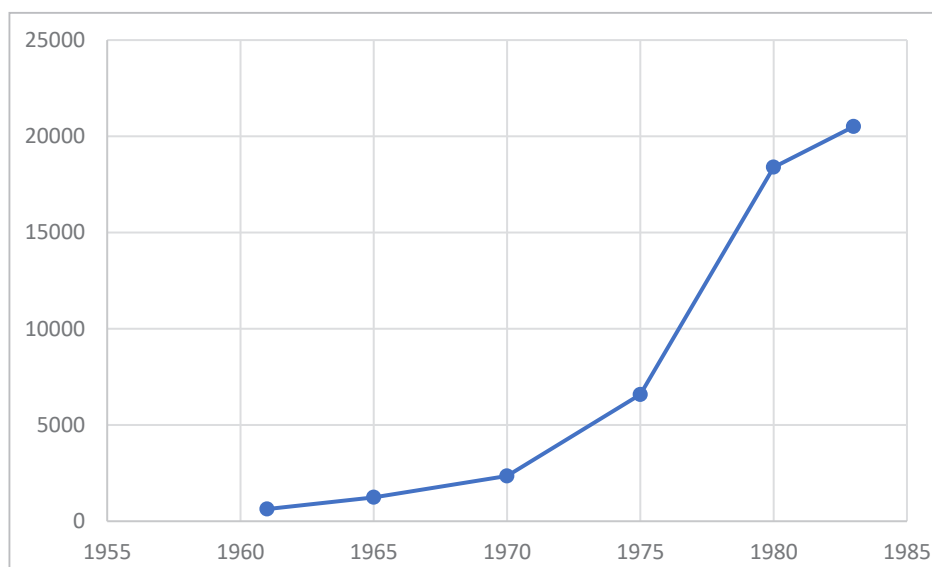
Breme dolga

Pri razpravi o zunanjem dolgu je potrebno opozoriti, da zadolževanje v tujini za financiranje ekonomskega razvoja ni problematično samo po sebi. Vsaka država, ki želi dohitevati bolj razvite države mora nujno uvažati kapital. Zanašanje zgolj na lastne sile, na domačo akumulacijo, podaljšuje pot do končnega cilja. Države imajo na voljo uvoz kapitala v obliki tujih vlaganj ali neposrednega državnega zadolževanja. Zaradi zasnove političnega in ekonomskega sistema, jugoslovanska država ni mogla stvarno računati na tuja vlaganja. Ideološki predsodki so bili preprosto preveliki. Tudi liberalizacija v osemdesetih letih, v letih globoke gospodarske krize, ni veliko odtehtala. Zato se je Jugoslavija zadolževala neposredno pri tujih upnikih. Vprašanje jugoslovanskega zunanjega dolga in posledic na notranjo stabilnost in ekonomski razvoj je v literaturi dobro obdelano.¹⁹

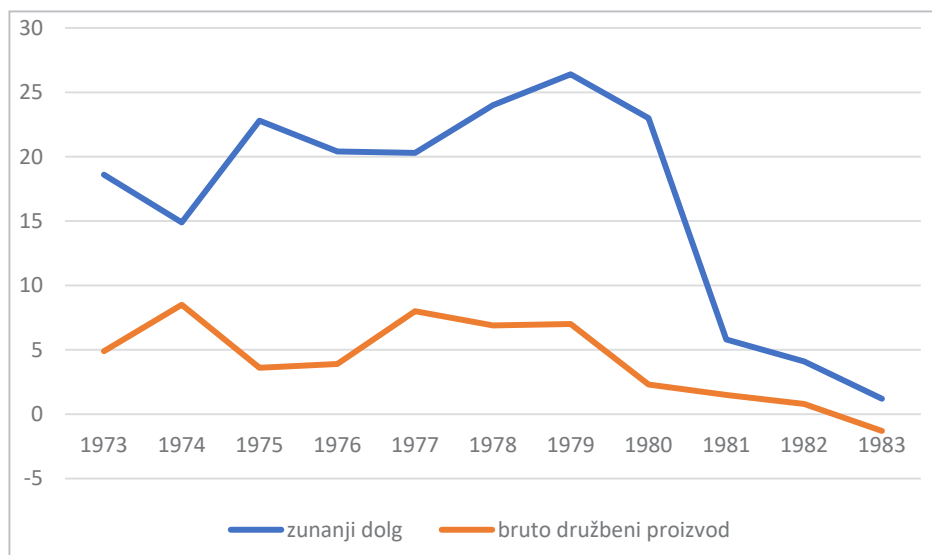
Zato bodo v nadaljevanju predstavljene le najbolj nevrvalgične točke, ki so vplivale na ekonomsko in družbeno stabilnost. Pregled zadolževanja pokaže, da je državni dolg vztrajno naraščal skozi celotno povojno obdobje (*graf 3*). Vendar je pomembno poudariti, da so bile stopnje zadolževanja do sedemdesetih let znosne. Zadolževanje v tujini je dobilo pospešek v sedemdesetih letih in potem vse do osemdesetih let strmo naraščalo. Leta 1982 je obseg zunanjega dolga dosegel 20 milijard ameriških dolarjev. To je bil višek zadolženosti, ko je zunanji dolg predstavljal tretjino bruto domačega proizvoda. Relativno to ni bil visok dolg, a problem je bil v dejstvu, da je rast zadolževanja prehitevala rast izvoznih prihodkov države. V relativnih deležih je denimo izvoz v letu 1974 pomenil petino bruto družbenega proizvoda pri zadolženosti v obsegu 4,6 milijarde ameriških dolarjev. Pet let kasneje je delež izvoza v bruto domačem proizvodu upadel na dobrih 15 %, zunanji dolg pa se je potrojil. Škarje so se ščasnoma samo razpirale, dokler država ni postala plačilno nesposobna. Takrat je postalo očitno, da je rast zadolževanja narekovala rast bruto družbenega dohodka in s tem tudi življenjsko raven prebivalstva. Konec zadolževanja je pomenilo tudi konec gospodarske rasti (*graf 4*). Zelo neugodna je bila tudi valutna struktura, kajti 90 % dolga je bilo v konvertibilnih valutah. Upadajoče stopnje izvoza niso bile dobro znamenje za doseg gospodarske stabilizacije.

¹⁹ Dragana Gnjatović, *Uloga inostranih sredstva u privrednom razvoj Jugoslavije* (Beograd, 1985).

Graf 3: Gibanje višine zunanjega dolga²⁰

Graf 4: Gibanje zunanjega dolga in bruto družbenega proizvoda²¹

²⁰ Mate Babic in Emil Primorac, "Some Causes of the Growth of the Yugoslav External Debt", *Soviet Studies* 38, št. 1 (1986), str. 69–88 (dalje: Babic in Primorac, "Some Causes of the Growth of the Yugoslav External Debt").

²¹ Babic in Primorac, "Some Causes of the Growth of the Yugoslav External Debt".

Po proglasitvi plačilne nesposobnosti leta 1982 se je začelo mučno in dolgotrajno iskaje ravnotežja in likvidnosti v osemdesetih letih. Država se je bila prisiljena zateči po pomoč Mednarodnega denarnega sklada. Posojila Mednarodnega denarnega sklada za zagotovitev zunanje likvidnosti so imela visoko ceno. Dejansko so v osemdesetih letih zunanji upniki prek Mednarodnega denarnega sklada določali gospodarsko in socialno politiko. Vladi so naložili uveljavljanje realnega deviznega tečaja, restriktivno fiskalno in denarno politiko ter zmanjševanje notranje porabe. Z devalvacijami nacionalne valute naj bi okrepili konkurenčnost izvoznikov, da bi okrepili dotok tujih sredstev v državo in izboljšali likvidnost. Vsi ti ukrepi so imeli učinke na notranjo stabilnost. Gospodarska rast je ob galopirajoči inflaciji začela upadati (stagflacija), naraščati je začela brezposelnost, življenjska raven prebivalstva se je hitro zniževala. Hkrati so devalvacije sproti razvrednotile vrednost domačega dela in večale bremena obveznosti, zlasti v tujih konvertibilnih valutah. Pod diktatom upnikov in rigoroznim varčevanjem (zmanjševanje notranje javne in zasebne porabe) je Jugoslavija hitro dosegla presežek v menjavi s tujino (1983). Politika zmanjševanja uvozne odvisnosti, ki naj bi omogočila zunanjo likvidnost države, je imela le kratkoročne učinke. Na daljši rok je pomenila trganje dobavnih in proizvodnih verig, rast stroškov podjetij in v končnem upadanje gospodarske rasti, ki jo je spremljala hiperinflacija.²²

Razkroj ideološke trdnosti

Jugoslavija je bila prva komunistična država, ki je že v drugi polovici šestdesetih let 20. stoletja dovolila tuja vlaganja v obliki skupnih naložb. Odločitev je bila sprejeta v okviru širokih reformnih prizadevanj iz leta 1965. Šlo je za obdobje, ko je bilo reformno krilo v komunistični stranki v prevladi. Odločitev za tuja vlaganja je bila del prizadevanj za tehnološko in upravljavsko posodobitev jugoslovanske ekonomije, ki naj bi omogočila integracijo v svetovne gospodarske tokove in delitev dela. Tudi konkurenčen vstop na zahodna tržišča. Prednosti vlaganja v Jugoslavijo naj bi bili relativno nižji stroški investicije zaradi cenejše delovne sile in ugodne davčne stopnje, zadovoljiva infrastruktura, bližina zahodnih trgov, relativno velik domači trg in možnost izvoza na tretje trge, zlasti v države vzhodnega bloka. Cilj je bila učinkovita ekonomija, zato pragmatizem.

Jugoslaviji je uspelo pritegniti do leta 1980 200 tujih investicij, v povprečju na letni ravni bi to pomenilo približno 15 tujih investicij. Le redko je šlo za velike

²² Prav tam, str. 69–88; Borak, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, str. 137–165; Dragana Gnjatović, in Žarko Lazarević, *Prilozi finansijskoj istoriji Jugoistočne Evrope 20. veka – Pogledi iz Slovenije i Srbije* (Beograd, 2011), str. 141–160.

investicije, kar priča o previdnosti tujih vlagateljev. 200 tujih naložb je bilo za velikost nacionalne ekonomije malo, za državo s komunistično ureditvijo in omejitvami v regulaciji pa veliko. Raziskave so pokazale, da tuji vlagatelji niso imeli težav z jugoslovansko samoupravno strukturo podjetij. Praviloma so si zagotovili polovični delež upravljaljskih pravic, četudi so imeli manjši kapitalski delež, in sta tako obe strani morali iskati soglasje za sprejemanje poslovnih odločitev. Oblikoval se je neke vrste neformalni vzorec, kjer je jugoslovanska stran imela več besede pri določanju plač zaposlenih, cenovni politiki na domačem trgu, integraciji v lokalno okolje in odnosom z lokalno dobaviteljsko mrežo. Tuji partner je imel odločilo besedo pri tehnologiji, asortimentu, organizaciji in kakovosti proizvodnje, marketingu in prodaji na zahodnih trgih. Skupaj so odločali o zaposlovanju, izobraževanju zaposlenih, marketingu na domačem trgu in v drugih komunističnih državah. Izkušnje tujih podjetij so bile večinoma dobre. Tudi samoupravna organiziranost jugoslovanskih podjetij ni bila ovira, bolj so bile pomembne lastnosti vodilnih operativnih osebnosti obeh partnerjev. Skrbi mnogih investorjev glede podrejenosti delavskemu svetu, kot vrhovnemu upravnemu organu jugoslovanskega podjetja, so bile neupravičene. Kot je pokazala anketa med tujimi vlagatelji so bili delavski sveti v skupnih podjetjih bolj svetovalni organ. Odločitve pa so se sprejemale v skupnem upravnem odboru.

Obseg tujih investicij kaže, da so bila pričakovanja reformnega krila upravičena in da bi lahko bila tuja vlaganja pomemben vzvod hitrejšega razvoja gospodarstva in integracije države v mednarodni ekonomski prostor. Vendar pa so bile na drugi strani omejitve komunistične ureditve previsoke. Regulacija tujih vlaganj je bila kompromis med pragmatizmom in ideološkimi omejitvami komunistične ureditve. Za tuje vlagatelje je bila pomembna varnost naložb, delež in upravljanje skupnih podjetij ter repatriacija dobičkov. Glede varnosti naložb ni bilo ideoloških predsodkov. Ta interes so oblasti priznavale, več pomislekov je bilo glede soupravljanja podjetij in repatriacije dobičkov. Od srede sedemdesetih let dalje so ideološki zadržki zelo počasi slabeli in regulacija tujih vlaganj je postopno odpravljala omejitve, ki jih je postavljala samoupravni politični in ekonomski sistem. Konec osemdesetih let je Jugoslavija povsem liberalizirala tuje naložbe. Vendar je v osemdesetih letih globoka ekonomska in politična kriza v državi, docela izničila prizadevanja da bi z liberalizirano regulacijo spodbudili tuje naložbe v jugoslovansko gospodarstvo. Odprava vseh omejitev za tuji kapital je pomenila tudi priznanje, da v okviru obstoječe ureditve ni mogoče več graditi dolgoročnega razvoja. Hkrati je liberalizacija tudi napovedala dogajanje ob koncu osemdesetih let, to je sprejem zakona o podjetjih in družbenem kapitalu, ki sta dejansko odpravila komunistično ekonomsko ureditev.²³

²³ Žarko Lazarević, "Foreign Investments and Socialist Enterprise in Slovenia (Yugoslavia). The Case of the Kolektor Company", *Hungarian Historical Review* 10, št. 3 (2021), str. 556–580.

Kako naprej?

Osemdeseta leta so pokazala, da so bili v državi soočeni z dvema več desetletnima frustracijama, z dvema percepcijama prikrajšanosti, ki sta izvirali iz različnih ekonomskih relativnostnih položajev posameznih republik v jugoslovanski državi. V razvitih republikah je frustracije povzročalo prerazporejanje finančnih sredstev prek fiskalnega sistema ali še bolj mimo njega v prid manj razvitih, kar je bilo prepoznano kot eden od pomembnih vzrokov manj uspešnega ekonomskega razvoja. Posledice naj bi bile jasno vidne v zaostajanju oziroma v poglobljanju ekonomskih razlik s sosednjimi zahodnimi državami (Avstrija, Italija). V nerazvitih predelih pa so frustracije temeljile na nižji ravni gospodarskega in socialnega razvoja, na prevladujoče enostranski gospodarski strukturi in na nezadostni konkurenčnosti na notranjem in zunanjem tržišču. K temu spadajo tudi percepcije nezadostnega nerazumevanja njihovih gospodarskih potreb in s tem stvarne ali namišljene prikrajšanosti pri proračunskih transferjih in investicijah.²⁴

Konflikt frustracij je dodatno zaostрил Memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti. Pisci memoranduma so nedvoumno trdili, da je bila Srbija po letu 1945 v Jugoslaviji politično in ekonomsko inferiorna, celo diskriminirana. Ekonomska politika naj bi škodovala srbskemu gospodarstvu, ki je relativno zaostajalo že za jugoslovanskim povprečjem, kaj šele za Slovenijo ali Hrvaško. Gospodarska politika in ureditev države, ki sta ju vsilili Slovenija in Hrvaška, naj bi onemogočali izravnavo teh neskladij v državi v korist srbskega gospodarstva. Decentralizacijo ekonomskega in političnega sistema so dojemali kot dezintegracijo (konfederalizacijo) zvezne države. Fragmentacija (dezintegracija!) naj bi imela za posledico obstoj "nacionalnih ekonomij", to je avtarkičnih gospodarskih politik posameznih republik. Ponovna centralizacija oziroma krepitev pristojnosti zveznih oblasti naj bi omogočila upoštevanje interesov srbskega gospodarstva in s tem vzpostavitev porušenega ravnotežja.²⁵ Ravnotežje bi se torej lahko vzpostavilo s prelivanjem sredstev prek federalnih organov, da bi lahko financirali nov investicijski cikel v Srbiji.²⁶

V politično zelo konfliktnih razmerah so se konec osemdesetih let oblikovali trije koncepti preureditve Jugoslavije, tri vizije prihodnosti. Prva opcija je bila centralizirana federacija, ki so jo podpirali v manj razvitih predelih države,

²⁴ Paul Shoup, *Communism and the Yugoslav National Question* (New York–London, 1968), str. 227.

²⁵ Kosta Mihailović in Vasilije Krestić, *Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts: Answers to Criticisms* (Belgrade, 1995), str. 95–118.

²⁶ Michael Pallairet, "The Inter-Regional Struggle for Resources and the Fall of Yugoslavia", v: *State Collapse in South-Eastern Europe. New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, ur. Lenard J. Cohen in Jasna Dragović-Soso (West Lafayette, 2008), str. 226 (dalje: Pallairet, "The Inter-Regional Struggle for Resources and the Fall of Yugoslavia").

vključno s Srbijo. Torej v tistih predelih, ki so že ali pa so pričakovali, da bodo relativno pridobili v takem okolju. V razvitih republikah (Slovenija, Hrvaška) so to opcijo odklanjali, ker so jo imeli za oviro lastnemu hitrejšemu razvoju. Politika centralizacije makroupravljanja bi, kot so govorile izkušnje, le generirala nestabilnost. Velike regionalne razlike so namreč preprečevale centralni vladi oblikovanje politik, primernih za vsa okolja.²⁷ Druga opcija, ki sta jo ponujali Slovenija in Hrvaška, je bila preureditev Jugoslavije v konfederacijo držav, s celovito politično in ekonomsko samostojnostjo republik, ki bi natančno definirale medsebojna razmerja in vsebine skupnih politik. To pa je bilo težko oziroma nesprejemljivo za zastopnike federalističnega koncepta. Tako prva kot tudi druga opcija sta predpostavljali nujnost novega dogovora o institucionalni strukturi države in redefinicijo zveznih organov oziroma skupnih politik. Kot povsem realna pa se je v letu 1990, po izvedbi večstrankarskih volitev v Sloveniji in Hrvaškem, oblikovala še tretja opcija. To je opcija osamosvojitve oziroma vzpostavitve polne državnosti posameznih jugoslovanskih republik.²⁸

S stališča Slovenije sta se koncepta državne samostojnosti in politične in ekonomske transformacije komunistične ureditve v parlamentaren političen sistem in tržno ekonomijo poistovetila. Postala sta dva obraza istega procesa. V času izjemno zaostrenih političnih nasprotij v Jugoslaviji so srbski politiki uvedli ekonomski bojkot Slovenije, bojkot slovenskih izdelkov in slovenskih podjetij v Srbiji.²⁹ Učinek bojkota, ki bi v primeru popolnega uspeha znižal slovenski družbeni produkt za 14 %³⁰, je bil nasproten od namena, saj je še pospešil dejanski razpad jugoslovanske države. Tudi "vdor" srbskih oblasti v monetarni sistem leta 1990, ko so srbske oblasti prek republiške centralne banke³¹ v obliki kreditov srbskim bankam in drugim podjetjem samostojno, brez vednosti jugoslovanske centralne banke, dodelile velika finančna sredstva,³² je pripomogel k razpadu države. Jasno je bilo, da so si srbske oblasti prilaščale tudi emisij-sko politiko.

V Sloveniji je dokončno prevladala argumentacija odhoda iz jugoslovanske države. Prevladalo je prepričanje, da velikost nacionalne ekonomije v primeru v svet odprtega gospodarstva, v kar naj bi se slovensko gospodarstvo preobrazilo

²⁷ Jože Mencinger, "Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo", *Nova Revija* 9, št. 95 (1990), str. 492 (dalje: Mencinger, "Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo").

²⁸ Egon Zizmond, "The Collapse of the Yugoslav Economy", *Soviet Studies* 44, št. 1 (1992), str. 111.

²⁹ Božo Repe, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002), str. 141–142.

³⁰ Mencinger, "Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo", str. 495.

³¹ Z reorganizacijo državne ureditve leta 1974, s krepitevijo državnosti jugoslovanskih republik, so v posameznih republikah ustanovili tudi republiške centralne banke. Te niso bile izpostava jugoslovanske centralne banke, Narodne banke Jugoslavije, temveč so skupaj z njo oblikovale monetarno politiko.

³² Pallairet, "The Inter-Regional Struggle for Resources and the Fall of Yugoslavia", str. 241–243.

s samostojnostjo, ni bila pomembna. Ob dokončnem razpadu jugoslovanskega trga so pričakovali kratkoročne zelo negativne učinke, zaradi izpada jugoslovanskega povpraševanja in s tem upada bruto domačega proizvoda. Vendar pa so bila na dolgi rok pričakovanja pozitivna.³³

Upadanje življenjske ravni

Življenjska raven slovenskega prebivalstva, ki se oblikuje skozi potrošnjo materialnih in nematerialnih dobrin ter storitev raznih javnih služb, se je po obdobju postopnega in nihajočega izboljševanja, na prelomu 70. v 80. leta z izbruhom dolžniške krize začela poslabševati. Ukrepi zategovanja pasu, ki jih je jugoslovanska država v prizadevanjih za zagotavljanje mednarodne plačilne sposobnosti v tem obdobju uvedla, so kot že rečeno vplivali na notranjo stabilnost in ekonomski razvoj Jugoslavije.

Posledice sprejete restriktivne uvozne politike in devalvacije nacionalne valute z namenom izvoza za vsako ceno so se začele kazati v krčenju in zoževanju ponudbe ter v posledičnem poslabševanju dejavnikov oblikovanja življenjske ravni. Razmerje med življenjski stroški in osebnimi dohodki je z vstopom v 80. leta postajalo vse manj ugodno. Kupna moč prebivalstva je začela upadati.

Čeprav so se gospodarske razmere v državi poslabševale že od samega začetka 70. let, pa so bili do preloma 70. v 80. leta za slovenski gospodarski razvoj značilni rast proizvodnje in zaposlovanja ter dvig življenjske ravni. Življenjski standard se je v letih 1976–1980 povečeval za 3,1 % na leto,³⁴ zasebna poraba pa se je v obdobju 1960–1978 povečevala za povprečno 5,8 % letno. Sredstva za življenjski standard in realni osebni dohodki so naraščali. Visoka stopnja zaposlenosti, rast osebnih dohodkov in precejšnja sredstva iz tujine (nakazila zdomcev, druge oblike transferjev, uvoz tujega kapitala oziroma zadolževanje v tujini) kot tudi kreditni mehanizem, ki je omogočal financiranje dela zasebne in investicijske porabe s poceni krediti, so ohranjali konstantno visoko povpraševanje. Visoko stopnjo ponudbe pa se je v enakem obdobju ohranjalo z relativno visoko dinamiko domače proizvodnje in hitro rastočim uvozom blaga in storitev.³⁵ Težava je bila, da razmeroma ugodna rast proizvodnje ni slonela na povečanem izvozu in višji storilnosti, temveč na domačem povpraševanju. Dejstvo je tudi bilo, da je življenjsko raven prebivalstva, kot tudi rast bruto družbenega dohodka, narekovala rast zadolževanja. Posamezni dolgoročni problemi oz. neusklajenosti so se ob siceršnji visoki gospodarski konjunkturi in zadovo-

³³ Mencinger, "Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo", str. 495.

³⁴ Urad za makroekonomske analize in razvoj, interna dokumentacija.

³⁵ *Jugoslavija 1945–1985* (Beograd, 1986), str. 238 (dalje: *Jugoslavija 1945–1985*).

Ni pralnih praškov. Ljubljana, oktober 1979 (Muzej novejšje zgodovine Slovenije, foto: Dragan Arringer)

ljivemu tržnemu ravnotežju poglobljali. Denimo, vse vrste porabe, so prehitvale rast proizvodnje, družbenega proizvoda in dohodka. Realna stopnja rasti družbenega proizvoda je v letih 1977–1979 znašala 6,5 %, rast zasebne porabe 21 %, izdatkov za splošne potrebe pa 22 %.³⁶

Z letom 1979 je nastopilo novo obdobje. V razmerah, ko se je obseg zunanjega dolga od sredine 70. let do konca desetletja več kot podvojil, je jugoslovanska vlada, da bi si zagotovila mednarodno plačilno sposobnost, v letu 1979 začela voditi izrazito restriktivno uvozno politiko. Za uravnovešanje gospodarstva je z administrativnimi ukrepi posegla po nepriljubljenem omejevanju vseh oblik porabe (zasebne, investicijske, javne). Ukrepi so se odrazili v omejevanju uvoza, delovanju deviznega trga, administrativnem določanju cen ipd. Blagovno menjavo – strukturo izvoza in uvoza – so omejili skoraj izključno le na področje surovin in reprodukcijskega materiala. Na ta način je vlada z omejevanjem uvoza surovin za proizvode široke porabe in tovrstnega blaga želela preprečiti otekanje denarja v tujino. Z njim se je v letu 1979 po eni strani doseglo višjo blagovno menjavo s tujino glede na preteklo obdobje in izbolj-

³⁶ Jože Prinčič in Neven Borak, *Iz reforme v reformo: slovensko gospodarstvo 1970–1991* (Ljubljana, 2006), str. 353 (dalje: Prinčič in Borak, *Iz reforme v reformo*).

šalo plačilnobilančni položaj Slovenije v plačilni bilanci Jugoslavije; po drugi strani pa je začela šepati redna oskrba prebivalstva. Občasne težave z oskrbo z osnovnimi živili (mesom, posameznimi kmetijskimi pridelki, mlečnimi izdelki) so se sicer pojavljale že od druge polovice 70. let. Leta 1979 pa se je začela poslabševati tudi preskrba s koruzo in žitom, vse težje se je dobilo rezervne dele za avtomobile, primanjkovalo je električnih aparatov, gradbenega in drugega materiala, pralnih praškov, antifrizo, kave, južnega sadja itd. Prazne trgovinske police, motnje v preskrbi z živili in gorivom so postale vsakdanjost.³⁷

To je dokazovalo, da se je z zmanjševanjem sredstev iz tujine dotedanje stanje uravnovešenosti med ponudbo in povpraševanjem začelo rušiti. Neravnovesje med ponudbo in povpraševanjem se je po letu 1980 poglobljalo in z razglasitvijo plačilne nesposobnosti leta 1982 privedlo do vrhunca neravnotežja leta 1983.

Ukrepi ekonomske politike za izhod iz krize (zmanjševanje sredstev iz tujine, upadanje zadolževanja in zmanjševanje uvoza, devalvacija nacionalne valute julija 1980 za 30 %) so povzročili stagflacijo, upadanje realnih osebnih dohodkov, naraščanje brezposelnosti, upadanje investiranja ter vseh oblik porabe. Z upadanjem gospodarske konjunkturo, upadanjem obsega proizvodnje, uvoza blaga in storitev, se je namreč je začela zoževati ponudba. Zoževanje ponudbe se je odrazilo v težavah v preskrbi prebivalstva z blagom široke potrošnje in gospodarstva s surovinami, energijo in repro materialom, v umetno ustvarjenem ali dejanskem pomanjkanju posameznih dobrin ter v uvajanju racionirane preskrbe. Administrativni ukrepi pri delitvi dobrin, jeseni 1980 so denimo govorili o bonih na osnovna živila, so bili značilni za vojno gospodarstvo. To nepopularno obliko omejevanja porabe so v Sloveniji nadomestili s količinsko omejitvijo nakupa določene vrste blaga. V času najdaljše in najgloblje krize jugoslovanskega gospodarstva so se tako ljudje občasno soočali s pomanjkanjem nekaterih osnovnih življenjskih potrebščin, kot so olje, sladkor, moka, kava, toaletni papir, pralni praški in pogonska goriva. Že maja 1979 je oblast zaradi energetske krize (uvoz nafte je zadostoval le za 290 dni v letu) najprej uvedla omejitve vožnje glede na registrsko številko po sistemu par-nepar, konec oktobra 1982 pa bone, ki so lastniku omogočali nakup določene količine goriva (40 litrov) na mesec. Z redukcijami električnega toka pa je vlada želela zmanjšati porabo električne energije. To so izvedli na način, da so gospodinjstvom za nekaj ur izključili električno energijo in po 22. uri prenehali z oddajanjem televizijskega programa. Tedenske nakupe življenjskih potrebščin čez mejo pa so želeli med letoma 1982 in 1984 zajezi z uvedbo plačevanja depozita za potovanje oziroma prehod meje. Poleg tega so se restrikcije uvoza

³⁷ Prinčič in Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 353–359.

Delitev bencinskih bonov. Ljubljana, oktober 1982 (Muzej novejša zgodovine Slovenije, foto: Miško Kranjec)

še zlasti omejevale na uvoz "luksuznega" blaga (sem so sodili časopisi, revije, računalniki, južno sadje ...).³⁸

³⁸ Viktor Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija* (Ljubljana, 1996), str. 28; Aleš Gabrič, "Politična kriza", v: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1948–1992* (Ljubljana, 2006), str. 1148–1151 (str. 1149); Zdenko Čepič, "Gospodarska kriza", v: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1948–1992* (Ljubljana, 2006), str. 1151–1153.

Jugoslovansko gospodarstvo si je v drugi polovici 70. let sicer prizadevalo povečati zunanjo trgovinsko menjavo. Zaradi padanja konkurenčnosti slovenskega gospodarstva pa do slednje ni prišlo. Nasprotno, zunanjetrgovinski primanjkljaj se je le še poglobljal. Ponavljajoča se značilnost jugoslovanskega razvoja v 70. letih – naraščajoče težave s plačilno bilanco, ki so se izrazile po pojavu z uvedbo dogovorne ekonomije, so se na prelomu 70. v 80. leta zaradi navedenih vzrokov in ukrepov začele odražati v upadanju življenjske ravni prebivalstva.

Rast kupne moči prebivalstva, ki se je v obdobju (1955–1970) zaradi hitrejši rasti osebnih dohodkov od življenjskih stroškov skoraj potrojila, se je že v 70. letih upočasnila. V obdobju povečevanja kupne moči so se dohodki povečali za trinajstkrat, življenjski stroški pa za 4,4-krat. V obdobju 1970–1989, ko je rast realnih osebnih dohodkov zastala, pa so realni osebni dohodki povprečno rastli le še za 0,5 % na leto. V 80. letih se je z izjemo let 1985, 1986 in 1989 realna vrednost osebnih dohodkov zniževala, saj so ti imeli negativno rast. V pogled v indeks realnih osebnih dohodkov, vezan na leto 1989, pokaže, da je bila vrednost realnega osebnega dohodka leta 1979 za 10,5 % višja kot leta 1989. Trend se je obrnil navzdol leta 1980. Realni osebni dohodki so upadli za 10,4 %. Zniževanje realnih osebnih dohodkov se je s poglobljanjem krize z nihanji nadaljevalo celo osmo desetletje. Na ravni Jugoslavije so plače leta 1987 realno dosegale le 72 % tistih izpred devetih let. To je pomenilo, da je njihova vrednost upadla skoraj za 30 odstotkov. Najbolj so vrednosti plač upadle delavcem v proizvodnji, saj so dosegale le še 63 % tistih iz leta 1978. Prihodki kmetov pa so ostali na enaki ravni. V 80. letih je bila realna vrednost osebnih dohodkov v Sloveniji v povprečju za 13,6 % pod ravni iz 70. in v povprečju za 10,4 % nad ravni iz 60. let.³⁹

Z upadanjem kupne moči prebivalstva in poglobljanjem vsesplošne jugoslovanske krize so se življenjske razmere ljudi začele slabšati. Če se je življenjski standard v letih 1976–1980 v Sloveniji povečeval za 3,1 % letno, se je v 80. letih za 2,2 %. Hitra rast cen življenjskih potrebščin, zlasti v letih 1980–1984 in 1987–1988 ter leta 1990, je močno ogrožala realno vrednost osebnega dohodka oziroma kupno moč. Osebni dohodki so se v 80. letih v Sloveniji realno povprečno zniževali za 4,3 % na leto.⁴⁰

Ko je leta 1984 realna vrednost osebnega dohodka v Sloveniji glede na leto 1979 padla skoraj za tretjino⁴¹ in je realni osebni dohodek dosegel raven, ki jo je

³⁹ *Statistični letopis Republike Slovenije 1991* (Ljubljana, 1991), str. 445, tab. 26-2 (dalje: *Statistični letopis RS 1991*).

⁴⁰ *Statistični letopis RS 1991*, str. 445, tab. 26-3.

⁴¹ Prav tam, str. 445, tab. 26-2.

Jugoslavija imela že pred skoraj 20 leti,⁴² so se ob vse večjih življenjskih stroških leta 1985 pri dnevniku 7 D spraševali, "katerega srečnega leta bodo plače spet na ravni, na kakršni so bile 'zlatega leta 1979'."

Nazadovanje realnih osebnih dohodkov v Sloveniji je bilo v letih 1981–1985 glede na državo počasnejše: v Jugoslaviji so realni osebni dohodki padali za 4,1 % na leto, v Sloveniji pa za 2,7 %. V letih 1986–1988 pa se je razkorak v zniževanju vrednosti realnih osebnih dohodkov med Slovenijo in Jugoslavijo zmanjševal: vrednost slovenskih realnih osebnih dohodkov je padala za 1,3 % na leto, jugoslovanskih pa za 1,7 %.⁴³

Z zniževanjem realne vrednosti osebnih dohodkov in upadom investicijske aktivnosti, z zmanjševanjem števila nakupov na kredit oziroma z restriktivno kreditno politiko, z upočasnitvijo nakazil in drugih transferjev iz tujine itd. je upadalo tudi povpraševanje.⁴⁴ Z upadom kupne moči prebivalstva in posledičnim zmanjševanjem povpraševanja se je obenem spreminjala tudi struktura potrošenega dohodka oziroma poraba. Prestrukturiranje porabe se je odrazilo v spremenjenih strukturnih deležih košarice življenjskih potrebščin. V družinskem proračunu večine prebivalstva je začel po skoraj dvajsetletnem upadanju naraščati delež izdatkov za osnovne življenjske potrebščine; znotraj izdatkov za življenjske potrebščine pa je začel naraščati delež izdatkov za hrano. Struktura porabe potrošenega dohodka večine gospodinjstev za obdobje po letu 1963 je razkrila, da so ljudje za košarico življenjskih potrebščin tako v 60. kot tudi v 80. letih porabili večji delež razpoložljivega dohodka kot ob izteku 70. let, leta 1978.⁴⁵

Delež izdatkov za življenjske potrebščine, ki je bil v strukturi potrošenega dohodka glede na obseg sicer najpomembnejši tudi v obdobju zniževanja, je kot že rečeno v 80. letih znova začel naraščati. V 80. letih se je s 84,4 % delež izdatkov za košarico življenjskih potrebščin v strukturi potrošenega dohodka do leta 1988 glede na leto 1983 povečal za 4,5 %. Delež nepotrošnih izdatkov pa se je krčil. Gospodinjstva so za 2,4 % manj vlagala v stanovanje in za slab odstotek (0,9 %) manj so imela posojil, pri čemer ne gre zanemariti vpliva visoke inflacije, ki je manjšala dolgove. Leta 1988 so tudi za varčevanje namenila 0,8 % manj sredstev kot pred petimi leti.

Struktura košarice življenjskih potrebščin je kot že rečeno pokazala, da se je v njej po obdobju zmanjševanja, v 80. letih ob zoževanju ponudbe kmetijskih

⁴² Zdravko Mlinar, "Lokalni odzivi na ekonomsko krizo", *Teorija in praksa: družboslovna revija* 26, št. 6–7, (1989), str. 713–726.

⁴³ *Analiza razvojnih možnosti Republike Slovenije* (Ljubljana, 1990), str. 15, 37 (dalje: *Analiza razvojnih možnosti RS*).

⁴⁴ *Jugoslavija 1945–1985*, str. 239.

⁴⁵ Marta "Kam ploveš standard?", *Življenjska raven in socializem* (Ljubljana, 2018), str. 64, 65 (dalje: Rendla, "Kam ploveš standard?").

Vrste za kavo. Ljubljana, november 1981 (Muzej novejšje zgodovine Slovenije, foto: Janez Pukšič)

in prehranskih proizvodov začel povečevati delež izdatkov za hrano. Strukturni deleži košarice življenjskih potrebščin so pokazali, da je delež izdatkov za hrano najpomembnejša postavka življenjskih stroškov, kot tudi, da je zelo pomemben kazalnik sprememb na področju življenjske ravni. Do leta 1983 so izdatki za prehrano slovenskih gospodinjstev glede na leto 1978 porastli za dobre 3 %. Z 30,8 % deležem v strukturi potrošenega dohodka je delež izdatkov za hrano bil približno na ravni izpred desetletja. Kar je pomenilo, da je že dosežena življenjska raven ob koncu 70. let z vidika izdatkov za hrano leta 1983 padla na raven iz leta 1973.⁴⁶ Omenjeni dejavniki so v končnem povzročili realno zniževanje zasebne potrošnje v letih 1981–1985 za okoli 3,3 % na leto.⁴⁷

Vrhunec neravnotežja med ponudbo in povpraševanjem je v letu 1983 povzročil drastičen upad realnih osebnih dohodkov. Nato je počasnejšemu upadanju ponudbe sledilo uravnoteženje ponudbe s povpraševanjem, a na nižji stopnji zasebne, investicijske in javne porabe.⁴⁸ Visok porast cen in upadanje kupne moči sta se tako leta 1984 odrazila v pešanju povpraševanja po blagu

⁴⁶ Marta Rendla, "Prehrana Slovencev od šestdesetih do izteka osemdesetih let 20. stoletja", *Zgodovinski časopis* 72, št. 3–4 (2018), str. 412–438.

⁴⁷ *Analiza razvojnih možnosti RS*, str. 15, 37.

⁴⁸ *Jugoslavija 1945–1985*, str. 239.

široke potrošnje, še zlasti po trajnih dobrinah in nekaterih živilskih izdelkih. Nestabilnost v proizvodnji in na trgu kmetijskih proizvodov je namreč vplivala na neenakomerno in dinamično rast njihovih cen. Oskrba z blagom široke potrošnje je bila tega leta z izjemo čokolade, občasno kave in nekaterih zdravil kljub temu zadovoljiva.

Z naraščajočimi cenami živil se je spreminjala tudi struktura porabe živil. Ljudje so se preusmerjali na cenejša in manj kakovostna živila, bogata predvsem z ogljikovimi hidrati. Na krožnikih je bilo vse manj mesa, mlečnih izdelkov in sadja, več pa žitaric in krompirja.⁴⁹ Spremenjeno strukturo prehrane so odražale tudi statistike. Pokazale so, da je bila leta 1983 poraba svežega in predelanega mesa s 54 kg na osebo v primerjavi z letom 1978 manjša za 13,3 kg ali za skoraj 20 %. Razlika v porabi le-tega pa se je v letu 1988 z 59 kg letne porabe glede na leto 1978 nekoliko zmanjšala, zaostajala je za 12,7 %. Od povprečne ravni so pri porabi mesa in mesnih izdelkov z letom 1978 začela odstopati kmečka gospodinjstva. Leta 1978 je član kmečkega gospodinjstva z dobrimi 80 kg na leto pojedel 13,2 kg ali 19,5 % več mesa in mesnih izdelkov kot povprečen Slovenec, leta 1983 z 99 kg za skoraj 45 kg ali 82 % več, leta 1988 pa je s skoraj 102 kg pojedel 42,8 kg ali 72,5 % več tovrstnih živil kot povprečen Slovenec.⁵⁰ Gospodinjstva so do leta 1988 glede na leto 1983 zmanjšala tudi porabo posameznih skupin kmetijskih in prehranskih proizvodov: porabo sveže in predelane zelenjave, vključno s krompirjem, za 28 %, svežega in predelanega sadja za 18,7 %, mleka in mlečnih izdelkov za 4,7 %.⁵¹ Na zniževanje življenjske ravni z vidika prehrane kot najosnovnejšega elementa preživetja je opozarjal tudi velik porast izdelkov iz žit in moke oziroma pekovskih izdelkov. Ob koncu 80. let, v letu 1988, se je poraba tovrstnih izdelkov glede na leto 1978 v povprečju povečala za skoraj 45 %. To je pomenilo, da se je povečeval že sicer velik delež ogljikovih hidratov. Živila z veliko vsebnostjo ogljikovih hidratov so bila zvečine poceni. Porabo tovrstnih živil so najbolj povečala nekmečka gospodinjstva, katerih delež je bil leta 1988 največji, 74 %.

Zategovanje pasu, ki se je manifestiralo v pomanjkanju najbolj vsakdanjih potrebščin, se je odrazilo tudi v medijih, denimo v receptih in kuharskih nasvetih Naše žene. Naša žena je začela s populariziranjem preproste ljudske prehra-

⁴⁹ Jožka Klep, "Strašna statistika. Kako se kaže inflacija v naši denarnici", *Mladina*, 5. 5. 1983, št. 18, str. 7.

⁵⁰ *Anketa o prihodima, rasbodbima i potrošnji domaćinstva 1978. Raspoloživa i upotrebljena sredstva. – Proseci po domaćinstvu*, Statistički bilten 1301 (Beograd, 1982), str. 74, 84, 94, 104; *Anketa o potrošnji domaćinstva u 1983. Prosečne godišnje utrošene količine artikla lične potrošnje: proseci po domaćinstvu i članu domaćinstva*, Statistički bilten 1550 (Beograd, 1986), str. 74, 75, 89, 90, 104, 105, 119, 120.

⁵¹ *Anketa o potrošnji domaćinstva u 1983. Prosečne godišnje utrošene količine artikla lične potrošnje: proseci po domaćinstvu i članu domaćinstva*, Statistički bilten 1550 (Beograd, 1986), str. 74, 75, 89, 90, 104, 105, 119, 120; *Anketa o potrošnji domaćinstva 1988. Prosečne godišnje utrošene količine artikla lične potrošnje. Proseci po domaćinstvu i članu domaćinstva*, Statistički bilten 1853 (Beograd, 1990), str. 38–43.

ne in babičine kuhinje. Njen namen je bil gospodinjam svetovati, kako v vse slabših pogojih varčevati s hrano. Priporočala je, da naj se je le toliko, kolikor je treba; kupi le toliko hrane, kot se jo zares rabi; ter svetovala, kako nadomestiti draga živila in rdeče meso, ki ga je na trgu primanjkovalo. Kuharski nasveti so na eni strani odkrito odsevali draginjo in nezadostno ponudbo, po drugi strani pa popularizirali preprosto ljudsko hrano. V tem obdobju je bilo objavljenih veliko tradicionalnih receptov iz drugih jugoslovanskih kuhinj, ki so vsebovali poceni sestavine, receptov za zelenjavne enolončnice iz sezone zelenjave ter za domače slovenske jedi iz poceni zelenjave, krompirja in malo mesa. Receptov za sladice je bilo vse manj, kar je kazalo na dejstvo, da je vsakdanje življenje vse manj sladko.⁵²

Ob naraščajočih izdatkih za osnovne življenjske potrebščine se je potrošnja krčila, prehrana pa se je po kakovosti zniževala. Ker je hrana postajala vse dražja, so ljudje nakupe usmerjali v manj kakovostna živila. V razmerah vse dražjega življenja so se ljudje manj nujnim dobrinam tudi odpovedovali. Struktura porabe pa bi bila še slabša, če si prebivalstvo tekoče potrošnje ne bi zagotavljalo tudi s črpanjem sredstev iz prihrankov iz preteklih let in z zmanjšanjem sprotnega varčevanja. Poleg tega so zaradi inflacije in neugodnih kreditnih pogojev zmanjševali zadolževanje in zadolženost.⁵³

V drugi polovici osemdesetih let so nekateri kazalniki življenjske ravni začeli izkazovati pozitivno tendenco. V obdobju 1986–1988 je življenjski standard prebivalstva naraščal s povprečno 2,5-odstotno realno letno rastjo. Osebnar poraba pa se je letno v povprečju povečevala za 3,6 %. V enakem obdobju so se realni osebni dohodki sicer povprečno letno skrčili za 1,3 %. V letu 1986 se je država na robu dolžniške krize in ob visoki inflaciji odločila za spodbujanje gospodarske rasti z domačim povpraševanjem. V letih 1985–1986 in 1989 je tako prišlo do eksplozivne rasti osebnih dohodkov in posledične ekspanzije trošenja. Ob stagnaciji industrijske proizvodnje je to vplivalo na zmanjševanje oziroma kopnenje zalog blaga za široko potrošnjo. Ta nestabilnost se je v strukturi porabe odrazila v povečevanju izdatkov za minimalne življenjske potrebščine. Znotraj izdatkov za košarico življenjskih potrebščin se je zaradi majhne elastičnosti povečeval delež tistih izdatkov, na katere prebivalstvo nima bistvenega vpliva (izdatki za hrano, obleko in obutev, stanovanje, kurjavo, razsvetljavo, osebno mobilnost). Cene tovrstnih dobrin so rastle hitreje od cen ostalih življenjskih potrebščin. Izdatke za hrano si je prebivalstvo zmanjševalo s substitucijo s cenejšimi živili, pri izdatkih za stanovanje in prevoz pa te možnosti ni imelo.

⁵² Povzeto po: Blanka Tivadar, "Naša žena med željo po limonini lupinici in strahom pred njo: zdrava prehrana v socializmu", *Družboslovne razprave* 25, št. 61 (2009), str. 7–23.

⁵³ Rendla, "Kam ploveš standard?", str. 112, 113.

Čakanje na kurilno olje. Ljubljana, februar 1982 (Muzej novejšje zgodovine Slovenije, foto: Miško Kranjec)

Na trgu blaga široke porabe je Slovenija kljub gospodarskemu nazadovanju (industrijska proizvodnja se je v povprečju na leto zmanjševala za 0,3 %, proizvodnja izdelkov široke potrošnje pa za 1,2 %), padanju realnih osebnih dohodkov, vrtoglavi inflaciji ter razvrednotenju vrednosti denarja imela kolikor toliko ugodno konjunkturo. Medtem ko je družbeni standard nazadoval v povprečju za 2,6 % na leto, pa je zasebna poraba od vseh oblik končne porabe še najmanj nazadovala. Realno upadanje razpoložljivih sredstev za zasebno porabo je namreč blažilo že omejeno črpanje hranilnih vlog. Ljudje so bili v razmerah visoke inflacije bolj naravnani k takojšnjemu trošenju, saj je bilo investiranje v trajne potrošne dobrine bolj koristno, kot da bi denar realno vrednost izgubljal na bančnih računih. Običajno je bilo tudi sprotno menjavanje dinarjev v devize. Manj so se zadolževali, povečevali pa so se različni socialni prejemki in prejemki iz pokojninskega zavarovanja. Zniževanje realnih osebnih dohodkov, ki so se v celotnem desetletju znižali za petino, sta blažila tudi siva ekonomija in dopolnilno delo. Z dodatnimi zaslužki so si nekateri dvigovali življenjski standard in skušali ohraniti sprejemljivo raven potrošnje. Po oceni je siva ekonomija približno tretjini gospodinjstev pomenila pomembno izboljšanje življenjske ravni in zato nepogrešljivo sestavino družinskih strategij preživetja.⁵⁴

⁵⁴ Miroslav Glas, "Razsežnosti sive ekonomije v Sloveniji (2)", *Teorija in praksa* 26, št. 6–7, (1989), str. 905–916.

Zaključek

Razpad jugoslovanske države in njenega trga je bil tudi posledica propada socialistične ureditve kot del globalnega procesa in spremenjenih geopolitičnih razmerij v Evropi. Pot iz socializma je tako pomenila tudi pot iz Jugoslavije, kot je zapisal Neven Borak. Kriza, ki se je od začetka osemdesetih let samo stopnjevala, je razkrila nemoč okvirov socialistične gospodarske ureditve pri zagotavljanju dolgoročne gospodarske uspešnosti in stabilnosti. Jugoslovanski krog je bil kmalu sklenjen. V letih 1988–1990 so se politična, gospodarska in socialna nasprotja v državi zaostрила do te mere, da jih ni bilo mogoče več obvladati. V vsesplošnem kaosu je Jugoslavija po poldrugem desetletju globoke politične in gospodarske krize razpadla.

Žarko Lazarevič and Marta Rendla

ECONOMIC BACKGROUNDS TO THE YUGOSLAV CRISIS OF THE 1980s

SUMMARY

In the 1980s, various processes and events accumulated as an aftermath of Yugoslav communist economic, political, and social structures. They also created a new dynamic – the intertwining of the economic crisis with the order of the political system. Following the pattern of wide-ranging crises, the Yugoslav economic crisis also became a complex social, psychological, and systemic political crisis. As the economic history of socialist Yugoslavia is well-researched in the domestic academic literature, the paper points out works written by foreign authors, such as Harold Lydall, Susan Woodward, and John Lampe. The paper also points out work by Jože Pirinčič and Neven Borak from the domestic academic literature. The paper accentuates several occurrences that have set the tone for the economic and social structure of the 1980s and questioned the validity of the economic and political communist order. The first such covered occurrence is the persistently growing inflation, followed by the introduction of the debt crisis and the outline of its solution, taking into con-

sideration the connection between the problems of economic growth and its link to inflation. The paper also points out the diminishment of the ideological rigidity influenced by foreign investment and the acknowledgment that long-term economic development is impossible to maintain without private initiative. The paper concludes with a demonstration of the fall in the standard of living.

The inflationary spiral that appeared with the reforms of the mid-1950s and then persisted until the end of the Yugoslav state fluctuated, depending on the economic and social context in a certain historical period. The paper noted a correlation between inflation rates within individual waves and economic and political measures. From the second half of the 1970s onwards, inflation was transferred from the international environment to the Yugoslav economy through high prices of oil, raw materials, technology, and energy sources. At the same time, to combat inflation, Yugoslavia was caught in a trap of IMF-influenced ensuring external liquidity efforts, even if those guarantees were merely wishful thinking rather than providing real action. Instead of export expansion, Yugoslavia implemented a restrictive import policy to ensure international solvency. The restrictive policy resulted in a radical restructure and subsequent reduction in all forms of domestic consumption, as it wanted to divert a part of the consumption towards export. As the Yugoslav economy was primarily dependent on imports, such economic policy brought an absolute decline to the production volume in the 1980s. The reduction in imports was not followed by an income reduction, which further exacerbated the inflation, which reached the proportions of hyperinflation in the 1980s.

Yugoslav inflation mechanism worked by financing deficits of corporations and commercial banks instead of budget deficits. With the expansion of indexation and the functioning of the payment system which allowed soft budget constraints for companies and banks, such system helped in developing hyperinflation in the second half of the 1980s. Although such a mechanism operated before the debt crisis, the inflationary process somehow relieved a net inflow of foreign funds. However, the inflow ceased in 1981. Researchers variously defined the function of the Yugoslav inflation mechanism. Belgradian economist Zoran Pjanić was the first researcher to point out that Yugoslav inflation was systemic – it was created by the political and economic system, that is, by the so-called “agreement economy” in the 1970s.

Foreign borrowing to finance economic development is not inherently problematic, as every country that aims to catch up with more developed countries must urgently import capital. Countries can import capital in the form of foreign investment or direct sovereign borrowing. However, Yugoslavia could not rely on foreign investment due to its foreign and economic system. Yugoslavia borrowed directly from foreign creditors, as the ideological prejudices

were too strong. In 1982, when external debt reached its peak at \$20 billion, the problem arose as the growth in borrowing surpassed the growth of the export turnover. The country quickly became insolvent – the growth in borrowing was dictating the growth of the gross national product, as well as the standard of living of the population. On the other hand, the end of borrowing also meant the end of economic growth and the beginning of an agonising and long-lasting search for equilibrium and liquidity. Throughout the 1980s, external creditors started to shape Yugoslavia's economic and social policy through the IMF. Although Yugoslavia, though dictated by its creditors and through rigorous austerity measures achieved a foreign trade surplus as early as 1983, the restrictive import policy was only beneficial on a short-term basis. In the long term, restrictive import policy tore the supply and production chain, significantly attributed to the growing costs of the companies, and ultimately contributed to a decline in economic growth.

Yugoslavia was the first communist country to allow foreign investment as a part of an extensive reform effort in the 1960s. It did so by allowing foreign capital through joint ventures. Allowing foreign investment was a part of Yugoslav strive for technological and managerial modernization of the Yugoslav economy. Foreign investment was intended to integrate the Yugoslav economy into the world economic flows and the division of labour, and to competitively enter Western markets. Ideological hindrances weakened during the crisis decade. The weakening thus brought full liberalization of foreign investment in the late 1980s. However, the efforts to support foreign investment in the Yugoslav economy through liberalized regulation were thwarted by the country's deep economic and political crisis. However, liberalisation soon announced the abolition of the communist economic system.

Twofold frustrations that lasted for decades led to three concepts for the Yugoslav reconstruction in the 1980s. The first option was a centralised federation, which was supported by the less developed parts, including Serbia. The second option, proposed by Slovenia and Croatia, was to reorganise Yugoslavia into a confederation. The third, most realistic option shaped itself after multi-party elections in Slovenia and Croatia in 1990 – that was the option of independence, that is, the establishment of full statehood for the individual Yugoslav republics.

As Yugoslavia entered the 1980s, the standard of living began to deteriorate. The share of expenditure of necessities in the family budget began to rise after 20 years of decline. This applied especially to food – in terms of food expenditure, the 1983 standard of living fell to the level of 1973. With the expenditure rise on necessities, consumption shrank, while food declined in quality.

VIRI IN LITERATURA

Urad za makroekonomske analize in razvoj – interna dokumentacija.

- Analiza razvojnih možnosti Republike Slovenije* (Ljubljana, 1990).
- Anketa o prihodima, rashodima i potrošnji domaćinstva 1978. Raspoloživa i upotrebljena sredstva. Proseci po domaćinstvu*, Statistički bilten 1301 (Beograd, 1982).
- Anketa o potrošnji domaćinstva u 1983. Prosečne godišnje utrošene količine artikla lične potrošnje: proseci po domaćinstvu i članu domaćinstva*, Statistički bilten 1550 (Beograd, 1986).
- Anketa o potrošnji domaćinstva 1988. Prosečne godišnje utrošene količine artikla lične potrošnje. Proseci po domaćinstvu i članu domaćinstva*, Statistički bilten 1853 (Beograd, 1990).
- Statistični letopis Republike Slovenije 1991* (Ljubljana, 1991).

.....

- Babic, Mate in Primorac, Emil**, "Some Causes of the Growth of the Yugoslav External Debt", *Soviet Studies* 38, No. 1 (1986), str. 69–88.
- Borak, Neven**, *Denarne reforme* (Ljubljana, 1998).
- Borak, Neven**, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije* (Ljubljana, 2002).
- Buvač, Drago**, 1990 – *slom hiperinflacije ili Jugoslavije* (Zagreb, 1990).
- Čepič, Zdenko**, "Gospodarska kriza", v: Jasna Fischer et al. (ur.), *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1948–1992* (Ljubljana, 2006), str. 1151–1153.
- Gabrič, Aleš**, "Politična kriza", v: Jasna Fischer et al. (ur.), *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1948–1992* (Ljubljana, 2006), str. 1148–1151.
- Glas, Miroslav**, "Razsežnosti sive ekonomije v Sloveniji (2)", *Teorija in praksa* 26, št. 6–7, (1989), str. 905–916.
- Gnjatović, Dragana**, *Uloga inostranih sredstva u privrednom razvoj Jugoslavije* (Beograd, 1985).
- Gnjatović, Dragana in Lazarević, Žarko**, *Prilozi finansijskoj istoriji Jugoistočne Evrope 20. veka – Pogledi iz Slovenije i Srbije* (Beograd, 2011).
- Jugoslavija 1945–1985* (Beograd, 1986).
- Klep, Jožka**, "Strašna statistika. Kako se kaže inflacija v naši denarnici", *Mladina*, 5. 5. 1983, št. 18, str. 7.
- Korošič, Marijan**, *Inflacija i mogućnosti njenog suzbijanja* (Beograd, 1986).
- Lampe, John**, *Yugoslavia as a History. Twice there was a country* (Cambridge, 1996).
- Lazarević, Žarko**, "Foreign Investments and Socialist Enterprise in Slovenia

- (Yugoslavia). The Case of the Kolektor Company", *Hungarian Historical Review* 10, št. 3 (2021), str. 556–580.
- Lazarevič, Žarko**, *Plasti prostora in časa. Iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja* (Ljubljana, 2009).
- Lazarevič, Žarko in Prinčič, Jože**, *Zgodovina slovenskega bančništva* (Ljubljana, 2000).
- Lydall, Harold**, *Yugoslavia in Crisis* (Oxford, 1989).
- Meier, Viktor**, *Zakaj je razpadla Jugoslavija* (Ljubljana, 1996).
- Mencinger, Jože**, "Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo", *Nova Revija* 9, št. 95 (1990), str. 490–495.
- Mihailović, Kosta in Krestić, Vasilije**, *Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts: Answers to Criticisms* (Belgrade, 1995).
- Mlinar, Zdravko**, "Lokalni odzivi na ekonomsko krizo", *Teorija in praksa: družboslovna revija* 26, št. 6–7 (1989), str. 713–726.
- Pallairet, Michael**, "The Inter-Regional Struggle for Resources and the Fall of Yugoslavia", v: *State Collapse in South-Eastern Europe. New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, ur. Lenard J. Cohen in Jasna Dragović-Soso (West Lafayette, 2008), str. 221–248.
- Prinčič, Jože in Borak, Neven**, *Iz reforme v reformo: slovensko gospodarstvo 1970–1991*. (Ljubljana, 2006).
- Prinčič, Jože**, *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991* (Ljubljana, 2013).
- Rendla, Marta**, "Kam ploveš standard? ". *Življenjska raven in socializem* (Ljubljana, 2018).
- Rendla, Marta**, "Prehrana Slovencev od šestdesetih do izteka osemdesetih let 20. stoletja", *Zgodovinski časopis* 72, št. 3–4 (2018), str. 412–438.
- Repe, Božo**, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002).
- Shoup, Paul**, *Communism and the Yugoslav National Question* (New York–London, 1968).
- Sovran, J. (Krek, Janez)**, *Črne bukve kmečkega stanu* (Ljubljana, 1895).
- Tivadar, Blanka**, "Naša žena med željo po limonini lupinici in strahom pred njo: zdrava prehrana v socializmu", *Družboslovne razprave* 25, št. 61 (2009), str. 7–23.
- Vacić, Aleksandar**, *Jugoslavija i Evropa – Uporedna analiza privrednog razvoja Jugoslavije 1971–1987* (Beograd, 1989).
- Woodward, Susan**, *Socialist unemployment: The political economy of Yugoslavia 1945–1990* (Princeton, 1995).
- Zizmond, Egon**, "The Collapse of the Yugoslav Economy", *Soviet Studies* 44, št. 1 (1992), str. 101–112.
- Žižmond, Egon**, *Specifičnosti inflacije u Jugoslaviji* (Zagreb, 1991).

Author: **LAZAREVIĆ Žarko**

Ph.D., Full Professor, Research Counsellor

Co-Author: **RENDLA Marta**

Ph.D.

Institute of Contemporary History

Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **ECONOMIC BACKGROUNDS TO THE YUGOSLAV CRISIS OF THE 1980s**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 22 (2022), No. 2, pp. 343–370, 54 notes, 4 diagrams, 5 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Yugoslavia, Slovenia, economic crisis, inflation, debt crisis, the standard of living, economic history

Abstract: In the paper, the authors discuss the economic background of the Yugoslav crisis of the 1980s. The paper is divided into five sections, which discuss the different aspects of economic and social crisis: the persistently growing inflation turned into hyperinflation before the collapse of the Yugoslav state; the debt crisis and the outline of its solution, with regards to the problems of economic growth and its link to inflation; diminishment of the ideological rigidity influenced by foreign investment, and the anxieties and uncertainties in the last decade of the Yugoslav state. The factors of the standard of living and the ratio between the cost of living and remuneration, that is, the purchasing power have started to rapidly deteriorate after several decades of improvement.